

ДУШЕВНИОТ ЛАВИРНИТ ВО ЗБОРНИКОТ ЗА ДУШАТА
(„За Душата“: Зборник на текстови од Меѓународната научна конференција одржана од 1 до 3 јуни 2016 година во организација на Здружението за компаративна книжевност на Македонија ЗККМ Скопје, на Здружението на класични филолози „Антика“ и на Филозофското друштво на Македонија. Скопје, 2018)

Валентина Миронска-Христовска
Институт за македонска литература
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Скопје, Македонија

THE SOUL LABIRINT IN THE COLLECTION ON THE SOUL
(*On The Soul: A collection of papers of the International Scientific Conference. 2018. J. Mojsieva-Guševa, D. Tošev, Lj. Mitkovski (eds.).*
Skopje: Združenie za komparativna kniževnost na Makedonija;
Združenie na klasični filolozi; Filozofsko društvo na Makedonija)

Valentina Mironska-Hristovska
Institute of Macedonian Literature
Ss. Cyril and Methodius University
Skopje, Macedonia

Зборникот *За душата* претставува изблик на: теоретски, филозофски и лични мисли, размисли и доживувања, преточени во текстови од Втората меѓународна научната конференција во организација на: Здружението за компаративна книжевност на Македонија ЗККМ Скопје, Здружението на класични филолози „Антика“ и Филозофското друштво на Македонија, која беше одржана од 1 до 3 јуни 2016 година. Во првиот момент прочитот на овој зборник претставуваше убав предизвик бидејќи нема поголемо

задоволство од тоа да се чита за душата. Започна моето патување преку 444-те страници односно 37-те текста, кои, меѓународниот редакциски одбор, ги вграил во седум тематски циклуси: „Душа – дефиниции и обрасци“, „Митолошки, ритуални и симболички интерпретации на душата“, „Филозофски и теолошки толкувања“, „Душа – тело, ум – разум“, „Душа – психолошки толкувања“, „Културолошки толкувања“ и „Лингвистички перспективи“. Но, одејќи од текст до текст започна моето лавирање, духовно патување од антиката до денес, за поимањето на душата од 37 души преку дефинициите и обрасците во филозофијата и литературата, преку митолошките и народните верувања, преку теолошките толкувања, преку дихотомијата на телото и душата, односно на умот и разумот, преку психолошките, културолошките и лингвистичките толкувања. Всушност, мултидисциплинарниот карактер на зборникот директно ме внесе во лавиринтот не само на поимањето на душата, туку и на еден индиректен начин на авторовото лично доживување на, за и во душата. Примарната мисла за леснотијата за презентацијата на ова издание, кое ни нуди одговори, а истовремено побудува и нови размисли за поимот – душа, кое предизвикува катарзични момент по секој прочитан текст, за момент го зароби мојот творечки дух. Ова го нагласувам бидејќи сите зборници од низа одржани различни конференции се под еден тематски именител и сите тие не водат во различни толкување и доживувања, но да се чита и да се пишува од душа за душата – тоа е како да се наоѓам во некој душевен метафизички вртлог во кој оддекнуваат синтагмите: „ме боли душата“, „убаво ми е на душата“, „ми олесни на душата“, „веќе немам душа“, „ми изгоре душата“, „чиста душа“, „очите се израз на душата“ итн. Бидејќи не само што ги прочитав текстовите, туку започнав да читам, да истражувам за душата, за која се пишувало уште пред илјадници години, за која постои континуирано научно промислување, но, во кое и до денешен ден ниту квантните физичари, ниту когнитивните психолози немаат дефинитивен одговор околу постоењето, составот и локацијата на човечката душа. Секако дека овој мој краток излез од зададената задача беше предизвикан токму од прочитот на Зборникот, кој претставува иницијал за нови истражувања, докажувања и доживувања.

Во зборникот *За душата* во кој се произнесуваат: литерати, фолклористи, класичари, философи, теолози, лингвисти, културолози бележито е дека секој автор започнува со општото поимање на душата, но, неговиот творечки дух како да го носи кон неговите преокупации.

Со цела почит кон сите текстови од зборникот, но во согласност со мојата вокација, јас ќе се задржам на четиринаесет од нив и накратко ќе ги загатнам аспектите на 14 души за душата. А за да ми е полесно на душата, презентацијата на текстовите ќе се одвива по содржинскиот редослед на зборникот.

Во првиот дел „Душа – дефиниции и обрасци“ се застапени пет текста: „Учењето за душата кај Платон и Хераклит. Некои допирни точки“ од Витомир Митевски; „Идејата за душата видена низ призмата на литературата“ од Јасмина Мојсиева-Гушева; „Милетското поимање на душата“ од Жељко Калуѓеровиќ; „Романтичната душа и сонот“ од Лидија Капушевска-Дракулевска и „The Soul in Disciplina од Clericalis Elina Voeva.

Јасмина Мојсиева-Гушева во „Идејата за душата видена низ призмата на литературата“ истакнува дека душата е најбитниот дел од една личност, која го определува нејзиниот идентитет, поради што таа станува централен суштествен проблем на секое книжевно дело“. Притоа авторката теоретски и апликативно ги проследува проблемите поврзани со прашањето за душата преку систематизација на книжевните теми: онтологијата на душата (Демокрит, Платон, египетската митологија); односот на душата и на телото (Јунг, Шамисо, Вајлд, Вајт); верувањето во духовите и во природата (Тејлор, Маркез, Аљенде, Павич, Чинго); комуницирањето со мртвите предци, вампиризмот; етничката димензија на душата (Платон и Аладин и волшебната ламба); душевни состојби (Гете, Достоевски, Пруст, Ками); ониризмот (Декарт); научна фантастика (Хаксли, Атвуд, Кларк); нагласувајќи дека тематските сегменти се карактеристични за одредени временски период со специфични погледи на светото од: анимизмот, митологијата, религиозните претстави, хуманизмот, научните сознанија – производи на тоа време.

Постои ли романтична душа? Што е тоа? Како се дефинира и дали воопшто може да дефинира? На овие прашања одговор бара Лидија Капушевска-Дракулевска во „Романтичната душа и сонот“. Авторката е сигурна дека се работи за историски детерминиран поим, променлив, противречен, копнежлив, ироничен. Денешното сфаќање за романтичната душа не е идентично со она од времето на романтизмот, тоа е со саркастично-цинична нота, со етикета на негативен предзнак за секој мечтател, за секој сонувач или хиперсензитивна личност, која нагласено емотивно реагира на надворешните случувања. Преку Шелинг, Гете, Морис Баура, Албер Беган, Влада Урошевиќ, Новалис нè навраќа во времето на романтизмот и нè воведува во моќта на

феноменот – сонот. По спојувањето на роматичарскиот лик на сонувачот со ликот на визионерот, заклучува дека токму на границата на играта помеѓу агинацијата и разумот пулсира роматичната душа.

Во вториот дел „Митолошки, ритуални и симболички интерпретации на душата“ застапени се седум текста: „Народните верувања поврзани со душите на предците во обредите со маските“ од Катерина Петровска-Кузмановска; „Μαγική ψυχή во *Писмото до Псаметих* (PGM IV 154-285)“ од Даниела Тошева; *Souls for Sale: an „Introduction to the Motif of Bargaining with the Dark Side“* од Marija Todorovska; „Моралната одговорност за душата во митот за Ер“ од Виктор Илиевски; „Потеклото и застапеноста на Некромантија во античкиот свет и нејзините остатоци во македонската народна традиција“ од Лидија Ковачева; „Григор Прличев и неговите слова за доброто и за спасот на душата“ од Славчо Ковилоски и „Некои културолошки интерпретации за душата низ призмата на словенската религија во раниот среден век“ од Николина Нолевска.

Преку текстот на Катерина Петровска-Кузмановска „Народните верувања поврзани со душите на предците во обредите со маските“ ни се открива претставата за душата во фолклорот преку народните верувања поврзани со смртта како форма на преминување во другиот/оној свет, во кој авторката нè внесува преку мотивот космичкото дрво, кое е патот кон светот на претците, местото каде што престојуваат душите на мртвите, кои имаат последици врз секојдневните дејства на живите луѓе, што најдобро се согледува преку: календарските празнувања, обредните поворки со маски, бабарите, џамаларите, василичарите кои всушност ги претставуваат душите на покојниците, звонењето или бучавата ја следи епифанијата на душата на претците и ги изгонува лошите сили.

Во овој контекст, кога зборуваме за претците, ни се надоврзува и текстот на Славчо Ковилоски „Григор Прличев и неговите слова за доброто и за спасот на душата“, кој се базира на архивски материјални, погребни говори (3-4), ракописите *Разговор со духот*, *Реч за жртвите* што треба да ги поднесуваат луѓето, *Реч за доброто и за спасот на душата*. Според авторот, Прличев тргнувал од основните сфаќања за душата, при што оценува дека кај него постојано се провлекува мислата за: умереност, покајание, проштевање, полемика, морал. Ни се откриваат Прличевите размисли за животот и за смртта, за човекот и за неговата душа, при што заклучува дека неговите проповеди се сликовити, горчливо сурови, остри и јасни.

Николина Полевска во текстот „Некои културолошки интерпретации за душата низ призмата на словенската религија во раниот среден век“ дава оска низ чие проследување ќе се согледа дека околу прашањето за душата на балканските простори се случувало преплетување на религиите и на културите, преку согледбите на исихастите, паганските, словенската религија наспрема христијанските, на Ловмјањски, Мошињски, па ги детерминира прелевањата, појавата на мотивот за вештерките, вампирите, разните обичаи што се практикуваат по нечија смрт, верувањето во судбината на душата.

Во третиот дел „Философски и теолошки толкувања“ застапени се пет текста: „Старозаветното сфаќање за душата“ од Ѓоко Ѓорѓиевски; „После Мејасу или за свеста после крајот“ од Марија Тодороска; „Православен аспект на душата, со посебен осврт на разликата на ум и разум“ од Наум Илиевски и Анета Јовковска; „Идеите за постоењето и за бесмртноста на душата кај св. Аврелиј Августин и кај св. Тома Аквински“ од Ена Абјановиќ и „Cicero on the Nature of the Soul“ од Polonca Zupančič.

Во четвртиот дел „Душа – тело, ум – разум“ застапени се седум текста: „Двойката ‚Душа-тјело‘ като елемент от Сократово-Платоновото диалогично образование“ од Невена Панова; „Дихотомијата душа/тело во романот *Неподносливата леснотија на постоењето* од Милан Кундера“ од Гоце Смилевски; „Душата и телото како белег на менталитетот“ од Луси Караниколова-Чочоровска; „Душата и телото во Аристотеловата *Физиогномика*“ од Дарин Ангеловски; „Дихотомията тјело – душа в *Tristia* и *Epistulae ex Ponto*“ од Мина Петрова; „Единството на душата и на телото“ од Вера Хаџи-Пуља и „Some Notions on the Connection Between Body and Soul in Pierre Petit's Book *De Lacrymis*“ од Tsvetomira Koleva.

Гоце Смилевски во „Дихотомијата душа/тело во романот *Неподнословата леснотија на постоењето* од Милан Кундера“ наспрема премисата на Фуко дека душата е затворот на телото, авторот истакнува дека ликовите од романите на Кундера, не мислат така – за нив телото е затворот на душата прикажано преку ликот на Тереза, која чувствува дека телото на мајката го уништило нејзиното тело, нејзината душа, преку омразата на мајката кон ќерка си, преку желбата за мајкоубиство, преку сонитата на Тереза, авторот истакнува дека дихотомијата тело/душа претставува детерминирачка специфика во романот. Бинарните опозиции сила – слабост и леснотија – тежина и нивното конструирање/деконструирање е во тесна врска со односот на

ликовите како општествени субјекти кон сопствените тела, односно кон телата на другите, а со промената на односите се надминуваат бинарните опозиции па субјектите ја надминуваат и дихотомијата душа/тело.

Во текстот „Душата и телото како белег на менталитетот“ Луси Караниколова-Чочоровска преку расказот „Жената на покојникот“ од Бора Станковиќ, говорејќи за различни сфаќања за душата на кои заедничкиот именител им е дека тоа е второто јас, тргнува од претпоставката дека душата е всушност одраз на менталитетот на човекот, односно начинот на однесувањето на женскиот лик, нејзините ставови, сфаќања, поведење, се имплицирани во она што можеме да го подведеме под категоријата душа на текстот. Тоа го прави преку примерот на душата односно на жената на покојникот – Аница, која поради менталитето ја пренебрегнува љубовта, живее во наметнатите окови, кои ги прифаќа и го детерминира својот животен пат, поради што доаѓа до дихотомија на душата и телото.

За односот т. е. за заемноста на душата и на телото пишува и Дарин Ангеловски во „Душата и телото во Аристотеловата *Физиогномика*“. За него, како и за физиогномиката, душата и телото се два нераздвојни вида од една иста подлога, при што се внурнува во истражувањето на влијанието на душевната состојба со телесните карактеристики наведувајќи по кои се раководеле физиогномичарите, како што е на пример, понудата на описи на различни карактери или пак разни методолошки насоки и препораки при истражувањето за комплексната природа на дијадата душа – тело. Авторот истакнува дека она што и придава философска аура на физиогномиката е нејзиното постоење како посебна дисциплина, која се напојува според човековиот стремеж за спознавање на другиот онаков каков што е, а не таков каков што самиот себеси се прикажува.

Во петтиот дел „Душа – психолошки толкувања“ застапени се шест текстови: „Пролегомена за една библиотерапија: психолошката и терапевтската улога на уметноста“ од Катица Кулавкова; „Како се раскажува душата или за ефектот ‚психологија‘ во литературата“ од Иван Додевски; „The Modernist Gheo Milev's Conception of Modern Psycho-Lyric Poetry“ од Маја Gorcheva; „Анимата и Анимусот во Јунгијанската теорија“ од Ана Кечан; „Ничевата концепција за свеста: свеста – обична играчка во телото наспроти личноста“ од Душица Ѓокиќ и „Улогата и влијанието на неврофилозофијата врз современите когнитивистички и физиолошки парадигми за свеста“ од Стефан Марковски.

Иван Додевски во „Како се раскажува душата, или за ефектот ‚психологија‘ во литературата“, бара одговор на прашањето како се создава илузијата дека се наоѓаме во душата, односно во свеста на некој лик, уверливо колку што изгледа уверлива илузијата на Балзак. Па, преку теоретскиот поглед врз прашањето: како?, со надеж дека тоа ќе придонесе појасно и полесно да се сфати прашањето: што?, проследувањето следи преку видувањата за психолошкиот роман, за потребните психолошки ефекти преку трите рамништа: приказната, текстот со категориите (време, карактеризација и фокализација) и нарацијата, за што не постои единствен рецепт. Душата во фикционалните раскажувања не е прашање на опишаната содржина, ами ефект на интертекстуални односи што произлегуваат од наративните комбинации.

Ана Кечан преку анализата на „Анимата и Анимусот во Јунгијанската теорија“, навлегува во мистеријата на човечката душа. Нагласувајќи дека веќе во 21 век се сметаат за проблематични поради својата ригидност, сепак смета дека во нив може да се најде и огромна инспирација. Авторката проследувајќи ги Јунговите сознанија за персонификацијата на машките/на женските елементи во духот на жената/мажот, и покрај тоа што смета дека се сликовити и фасцинантни, опасноста во пристапот кон Анимусот или Анимата е фактот дека освестувањето на овие елементи подразбира жртвување на старата Его-позиција, секој мора симболички да умре во својата идентификација со машката/со женската страна и да се роди повторно со нивната сила.

Во шестиот дел „Културолошки толкувања“ застапени се четири текста: „Културниот стереотип за руската душа“ од Соња Стојменска-Елзесер; „Расправа за една феминистичка филозофија на умот“ од Боби Бадаревски; „Менаџментот и духовноста“ од Сарита Трајанова и „Веганството – еден од главните предуслови за возвишување на душата според Епикур, Плутарх и Плотин“ од Марјан Калевски.

Соња Стојменска-Елзесер во „Културниот стереотип за руската душа“ бележи дека поимот мистериозна руска душа е инфлуентен стереотип за рускиот национален менталитет. Одоговорни за неговото создавање подеднакво ги смета како надворешните проучувачи на руската култура, така и самите руски творци и мислителци, православието, а во поттикот за национално самоидентификување на Русите во православен месијански дух, веројатно, најзначајното место му припаѓа на Николај Берѓаев. Авторката се определува за демистификација на овој мит при што меѓу другото го користи делото

на Виктор Ерофеев – Енциклопедија на руската душа, кој со квазинаучен манир ја третира темата – стереотипот за руската душа, кој на ироничен начин покажува дека денес не може да се говори на ист начин за руската душа како во минатото и дека добата на руската девенасетвекона култура е веќе дефинитно минато. На крајот авторката истакнува дека поврзувањето на душата, односно на духовноста, само со една нација во нашиот современ глобален свет, колку и да е таа богата и комплексна во својата културна традиција, сепак е мисла, која не може веќе да опстои.

Во името на духовноста, колективноста на глобален план продолжуваме со текстот на Сарита Трајанова „Менаџментот и духовноста“. Во него таа ја поставува заемноста на успехот и на духовноста. За таа цел ги користи насоките на Џек Холи од неговата книга „Будењето на духовноста во бизнисот: моќта на дармичкиот менаџмент“, кој, во средиштето на интересот, го става човекот, а не профитот, истакнувајќи дека долгорочниот успех на организацијата зависи и од духовното. Според авторката духовноста, односно свесноста во организацијата води кон целовитост и интегритет. Оттаму и произлегуваат проследувањата за Духовноста и организациската култура, за Духовната интелигенција (флексибилност, самосвест, врски со различностите), за Духовните димензии на лидерството (лидерите да го ослободат најдоброто во луѓето) и истакнувањата дека најголемата пречка за деловниот успех на компанијата е егото на лидерот, кој се карактеризира со уживање на чувството на моќ и на доминација, како и потребата за Поттикнување на духовноста (медитација за подобрување на менталната состојба).

Во последниот дел „Лингвистички перспективи“ застапени се три текста: „*Anima* и *Animus* во игрите со зборовите кај Плаут“ од Елена Цукеска; „Семантиката на *Anima* и *Animus* во раниот латински јазик“ од Светлана Кочовска-Стевовиќ и „Фразеологизми со компонента ‚Душа‘ во германскиот, францускиот и македонскиот јазик“ од Даринка Маролова и Ева Ѓорѓиевска.

Преку текстот на Даринка Маролова и Ева Ѓорѓиевска „Фразеологизми со компонента Душа во германскиот, францускиот и македонскиот јазик“ авторките нè воведуваат во дефинирањето и во особеностите на фразеологизмите, како и во идиоматичноста, па истакнуваат дека колку е поголема разликата меѓу значењата толку пометафоричен е фразеологизмот. Во тој контекст во текстот даваат фразеологизми со компонента душа во трите јазици. При изработката на компаративните примери од трите јазици авторките бележат и

моменти на апсолутно совпаѓање; на делумно совпаѓање, на совпаѓање на семантичка основа и непостоење еквивалентност. Заклучно истакнуваат дека изненадува бројноста на фразеологизмите кај кои се јавува совпаѓање во трите јазици, што говори за нивната интеракција, за потенцијалот на поимот, во својата апстрактност и филозофска дефиниција да доловува слични појави во различни култури.

На крајот ќе проговорам за текстот на Катица Ќулавкова „Пролегомена за една библиотерапија: психолошката и терапевтската улога на уметноста“, кој припаѓа во петата група, во психолошките толкувања, но тоа е текст кон кого реферираат сите текстови за кои говорев, бидејќи во него е одредена врската на душата со јазикот: Јазикот ги памти состојбите на душата на поединците, заедницата, народот, Јазикот е мост меѓу човекот и човештвото, интимна врска на човекот со битието на светот. Следува врската на Душата и поетскиот јазик при што истакнува дека душата е податлива за поетски исказ, како што опева во „Човекот во расправа со душата“, за неа душата е палимпсест, сеќавање по блуд, жедба, чудење, изневера. Следна е врската на Душата и сонот; душата памти, душата не спие ни кога човекот (егото, телото) спие, па затоа таа проговорува низ симболот на сонот и низ јазикот на уметноста. За Меморијата на душата смета дека е толку слоевита што би можеле да зборуваме за една психомеморија. Ја открива и поврзаноста на Душата и заборавот, душата е архив на заборавени, потиснати, неосвестени, мистични содржини, делумно читливи, делумно нечитливи, потребно е нивно освестување. Во делот Душата и моралот говори за конфликтот меѓу внатрешниот и надворешниот свет, меѓу индивидуалното и колективното, меѓу она што јас го сакам, она што треба и она што мора да го направам. За Душата и траумите, и за нивното надминување истакнува дека е потребно да се поттикне волјата за индивидуација, самоисполнување. Бидејќи Душата е мајка на сите уметности, потребна е Терапија со уметноста; психотерапевтската улога на книжевноста е поврзана со нејзината магиска функција која е психичка функција на уметноста. Терапијата со книжевноста (библиотерапија) е само еден облик и ритуал на терапија со збор, со жива реч: молитва, исповед, благослов, прошка, утеха итн. Душевните болки Соранус од Ефес ги лечел со трагедии (манија) и комедии (депресии); Кротерс лечел со помош на музика и на литература; Јунг – со цртање на сонот, описи на фантазии, терапии со вајање, сликање. Библиотерапијата во современите услови не ја заменува медицинската психологија и психијатрија, туку служи

за: олеснување и подобрување на состојбата, хармонизација на личноста, волјата да се биде свој.

Затоа во ова време – невреме да ја оживееме духовноста, да ја приграбиме уметноста, да ја повратиме довербата кај младите за општествено-хуманистичките науки за да се пронајдат себеси во циклонот од изгубени вредности.